

ВИВЕДЕНІ ЛЮДИНОЮ РІЗНОВИДИ РОСЛИН ЯК ОБ'ЄКТИ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

PLANT SPECIES BRED BY HUMANS AS INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS OBJECTS

Дорошенко О.Ф., к.ю.н., директор

Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

Пічкур О.В., науковий співробітник

Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

Петренко В.О., д.т.н., професор,

Заслужений діяч науки і техніки України,

завідувач кафедри інтелектуальної власності та управління проектами

Український державний університет науки і технологій

Дорошко Г.К., к.т.н., доцент,

Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

У статті проведений ґрунтовний аналіз відповідності норм Закону України «Про охорону прав на сорти рослин», Порядку сплати зборів за дії, пов'язані з охороною прав на сорти рослин нормам Міжнародної конвенції з охорони нових різновидів рослин та Регламенту Ради (ЄС) № 2100/94 від 27 липня 1994 року про права на різновиди рослин Співтовариства. Відзначено, що українське законодавство у сфері охорони прав на сорти рослин є недостатньо гармонізованим з нормами міжнародного, зокрема європейського законодавства. Особливо це стосується питань: визначення таких термінів як автор сорту та селекціонер, особливо в частині виведення або виявлення сорту, права на подання заявки на сорт та права на продаж його матеріалу для розмноження; невідповідність нормам Акту Конвенції 1991 року та Регламенту Ради (ЄС) № 2100/94 термінологічного визначення «майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту рослин, оскільки «поширення» не є об'єктом матеріальним, а тлумачні словники української та англійської мови українське слово «поширення» та англійське «propagation» пов'язують з розповсюдженням інформації, в не рослин різновиду, невідповідність положенням Конвенції щодо різновидів усіх родів і видів рослин таких об'єктів правової охорони, як клон, популяція, гібрид першого покоління (може йтися тільки про насіння першого покоління); встановлення порядку подання заявок на реєстрацію в Україні різновидів рослин, зареєстрованих в США та ЄС, без дотримання конвенційного пріоритету, що є обмеженням прав українських заявників різновидів рослин; проведення додаткової експертизи заявки на сорт рослин з метою визначення його придатності для «поширення» в Україні, що є додатковим обмеженням прав суб'єктів селекції та насінництва; мотивування визнання майнового права власника сорту недійсним та підстави для анулювання прав власника сорту; суттєвого збільшення плати за реєстрацію прав на сорт рослин під час воєнного стану, повномасштабного вторгнення військ РФ в Україну, знищення генофонду рослин українського генотипу та матеріально-технічної бази селекційних установ на окупованих територіях; норми щодо захисту прав селекціонерів, «привілею фермера» потребують врегулювання у відповідності з основоположними принципами UPOV та Європейського Співтовариства у цій сфері. Зроблено висновок, що чинні редакції Законів України «Про охорону прав на сорти рослин», «Про насіння і садивний матеріал», нормативно-правових актів у цій сфері потребують ретельного опрацювання у відповідності з рекомендаціями та поясненнями Адміністративної Ради UPOV, а норми щодо захисту прав селекціонерів потребують врегулювання у відповідності з основоположними принципами UPOV та Європейського Співтовариства у цій сфері. Враховуючи, що Україні наданий статус кандидата в члени ЄС, зазначені питання є актуальними і мають бути нагально вирішені з метою виконання зобов'язань держави згідно з договором про асоціацію, укладеним ще у 2014 році з Європейським Союзом.

Ключові слова: різновид рослин, культивовані різновиди рослин, сорт рослин, патент на сорт рослин, майнове право на поширення сорту рослин, державне мито за реєстрацію права на сорт, збори за реєстрацію сортів рослин, привілей фермера.

The article provides a thorough analysis of the compliance of the Law of Ukraine "On the Protection of Rights to Plant Varieties", the Procedure for Paying Fees for Actions Related to the Protection of Rights to Plant Varieties to the norms of the International Convention for the Protection of New Varieties of Plants and Council Regulation (EU) № 2100/ 94 of July 27, 1994 on Community plant variety rights. It was noted that the Ukrainian legislation in the field of protection of rights to plant varieties is insufficiently harmonized with the norms of international, in particular, European legislation. In particular, this applies to issues such as: the definition of such terms as the author of the variety and the breeder, especially in terms of the breeding or discovery of the variety, the right to apply for the variety and the right to sell its material for propagation; non-compliance with the norms of the Act of the Convention of 1991 and Council Regulation (EU) № 2100/94 of the terminological definition of "property right of intellectual property for the propagation of a plant variety, since "propagation" is not a material object, and the explanatory dictionaries of the Ukrainian and English languages use the Ukrainian word "propagation" and the English "propagation" are associated with the dissemination of information, in non-plant varieties; non-compliance with the provisions of the Convention regarding varieties of all genera and species of plants subject to legal protection, such as a clone, population, hybrid of the first generation (it can only be about seeds of the first generation); establishment of the procedure for submitting applications for registration in Ukraine of plant varieties registered in the USA and the EU, without observing conventional priority, which is a limitation of the rights of Ukrainian applicants of plant varieties; conducting an additional examination of an application for a plant variety in order to determine its suitability for "distribution" in Ukraine, which is an additional limitation of the rights of subjects of breeding and seed production; motivation for recognizing the property right of the owner of the variety as invalid and grounds for annulment of the rights of the owner of the variety; a significant increase in fees for registration of plant variety rights during martial law, a full-scale invasion of the Russian Federation troops into Ukraine, the destruction of the gene pool of plants of the Ukrainian genotype and the material and technical base of breeding institutions in the occupied territories; regulations on the protection of breeders' rights, the "farmer's privilege" need to be regulated in accordance with the basic principles of UPOV and the European Community in this area. It was concluded that the current editions of the Laws of Ukraine "On Protection of Rights to Plant Varieties", "On Seeds and Planting Material", normative legal acts in this area require careful elaboration in accordance with the recommendations and explanations of the Administrative Council of UPOV, and the norms on the protection of rights breeders need to be regulated in accordance with the basic principles of UPOV and the European Community in this area. Given that Ukraine has been granted the status of a candidate for EU membership, these issues are urgent and must be urgently resolved in order to fulfill the state's obligations under the association agreement concluded in 2014 with the European Union.

Key words: plant variety, cultivated plant variety, plant variety, plant variety patent, property right to plant variety propagation, state duty for registration of the right to a plant variety, plant variety registration fee, farmer's privilege.

Постановка проблеми. До набуття Україною незалежності питанням охорони прав на різновиди рослин не приділялося належної уваги, незважаючи на те, що наша держава є одним з провідних виробників та експортерів аграрної рослинної продукції. Чисельні різновиди рослин українського еко типу складають генну основу культурних різновидів рослин країн різних кліматичних зон, тому правовій охороні українських різновидів рослин потрібно приділяти належну увагу.

Україна з 1995 року є державою-членом Міжнародної конвенції з охорони нових різновидів рослин у редакції 1978 року. У 2006 році вона приєдналася до Акту Конвенції у редакції 1991 року, що зобов'язує нашу країну гармонізувати національне законодавство у сфері охорони прав на різновиди рослин у відповідності з нормами Акту Конвенції 1991 року. Протягом 2006–2022 років Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» приводився, як свідчать розробники всіх законопроектів у цій сфері, у відповідність з вимогами Регламенту Ради (ЄС) № 2100/94 від 27 липня 1994 року про права на різновиди рослин Співтовариства, норми якого повністю узгоджуються з нормами Акту Конвенції у редакції 1991 року. Але серед термінів Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» у редакції 2022 року немає жодного терміну, що корелюється з дефініціями, наведеними у статті 1 Акту Конвенції 1991 року, а також з іншими термінологічними визначеннями, наведеними в інших статтях цього Акту та Регламенту № 2100/94.

Мета і задачі дослідження у статті. Оскільки Україна прямує до членства в Європейському Союзі, метою цієї статті є встановлення ступеня гармонізації Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» у редакції 2022 року, Міжнародної конвенції з охорони нових різновидів рослин та Регламенту Ради (ЄС) № 2100/94 від 27 липня 1994 року про права на різновиди рослин Співтовариства. Основним завданням є визначення невідповідності термінологічного апарату зазначеного Закону та внесення пропозицій щодо його приведення у відповідність із зазначеними міжнародними актами.

Літературний огляд. Правові норми щодо правового режиму різновидів рослин як нетрадиційних об'єктів прав інтелектуальної власності з'явилися в законодавстві України лише з моменту її приєднання до Міжнародної конвенції з охорони нових різновидів рослин у редакції 1978 року. Приєднання України до Акту Конвенції у редакції 1991 року, прагнення України стати членом Європейського Союзу, потребує гармонізації національного законодавства у сфері охорони прав на сорти рослин з нормами Регламенту Ради (ЄС) № 2100/94 від 27 липня 1994 року про права на різновиди рослин Співтовариства. Наукова спільнота не досить активно досліджує вказану проблематику. Зокрема, заслуговують на увагу наукові праці таких відомих дослідників у сфері охорони прав на нові різновиди рослин, як інтелектуальної власності загалом, і авторського права зокрема, як Глухівський Л.Й., Капіца Ю.М., Коцюбальська О.М., Пічкур О.В. та низка інших дослідників.

Виклад основного матеріалу. За висновками Всесвітнього Союзу охорони природи (*The World Conservation Union – IUCN*) на даний момент описано **320 тис. видів рослин**, що становить 72% існуючих на Землі видів [2].

За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (*Food and Agriculture Organization of the United Nations – FAO*) більше ніж 80% харчового раціону населення світу становлять рослини, 30 тис. видів яких біологи вважають придатними для споживання. Понад 30 видів культивованих людиною рослин годують населення Землі і тільки п'ять з них – пшениця, рис, кукурудза, сорго та просо забезпечують 60% енергетичної цінності харчового раціону людей. Пшениця є одним з перших злаків, який вдалося domestикувати (*латин.*

domesticus – одомашнений) нашим предкам. Вона і сьогодні є основним продуктом харчування в 43-ох країнах світу, зокрема й в Україні, яка є потужним виробником та експортером пшениці [3].

Слід зазначити, що п. 2 *Всесвітньої хартії природи (World Charter for Nature)* від 28.10.1982 р. наголошує, що «генна основа життя на Землі не повинна зазнавати небезпеки, популяція кожної форми життя, дикої або одомашненої, повинна зберегтися принаймні на тому рівні, що достатній для забезпечення її виживання». Наведене повністю узгоджується з вимогами *Конвенції про біологічне різноманіття (Convention Biological Diversity)*, прийнятої 05.06.1992 р. у м. Ріо-де-Жанейро (Федеративна Республіка Бразилія). Україна ратифікувала цю Конвенцію 29.11.1994 р. [4; 5].

Розмаїття їстівних рослин дозволяє забезпечити людині «основоположне право бути вільною від голоду», на чому наголошують ч. 1 ст. 25 Загальної декларації прав людини (прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. № 217 А (III), ч. 1 ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 р.), ч. 1 ст. 4 Європейської соціальної хартії (ратифікована із заявами Законом України № 137-V від 14.09.2006 р.) та закріплено ст. 48 Конституції України.

Потреба покращувати якісні та кількісні характеристики рослин з метою забезпечення рослинною їжею катастрофічно зростаючу кількість населення світу (за висновками FAO вона збільшиться до 9,1 млрд. чоловік до 2050 року, що потребує збільшення обсягів рослинної сировини для харчування не менш ніж на 70%), викликала, в свою чергу, потребу надавати ексклюзивне право (як виняток із права загального) особам, які безстатевим (вегетативним) шляхом розмножували нові види рослин, що мають унікальні ознаки і властивості, які неможливо передати та зберегти статевим шляхом (тобто вирощуванням нової рослини з насіння рослини вихідної), за допомогою частин цих рослин (живців, вічок з бруньками, частин кореневищ, бульб тощо).

Наведене було визнано ще у 1930 році Законом США про патенти на рослини (*Plant patent act of 1930*), основні принципи якого є основою §§161–164 Патентного закону США (*Patent Act of 1952, 35 U.S.C.*), що надають можливість одержати патент на рослину (*patents for plants*) з новими ознаками і властивостями, одержану безстатевим шляхом, з метою забезпечення її правової охорони.

На види рослин, що розмножуються генеративним шляхом, тобто шляхом висівання в ґрунт насіння та вирощування традиційним способом з нього рослин нового різновиду, з яких одержується певна кількість матеріалу для їх розмноження – насіння, згідно із Законом про охорону сортів рослин 1970 р. (*Plant variety protection act of 1970 – PVPA, 7 U.S.C., §§ 2321–2582*), видаються сертифікати охорони різновидів рослин (*certificate of plant variety protection*).

У грудні 1961 року представники групи європейських країн на дипломатичній конференції у м. Париж (Французька Республіка) прийняли рішення про необхідність створення Міжнародного союзу для охорони нових різновидів рослин (французькою мовою *L'Union Internationale pour la Protection des Obtentions Végétales – UPOV*) та було прийнято Міжнародну конвенцію для охорони нових різновидів рослин, яку переглядали у м. Женева (Швейцарська Конфедерація) у листопаді 1972, жовтні 1978 та березні 1991 років (далі – Конвенція UPOV) [6].

Країни-члени та Адміністративна рада UPOV постійно підтримують контакти і надають юридичну, адміністративну та технічну допомогу урядам все більшої кількості держав, що виявляють інтерес до діяльності Союзу, а також до забезпечення належної правової

охорони нових різновидів рослин. Регулярні контакти підтримуються також з багатьма міжурядовими і міжнародними неурядовими організаціями, зокрема з Міжнародною спільнотою селекціонерів вегетативно відтворюваних декоративних і фруктових рослин (*Communauté Internationale des Obtenteurs de Plantes Ornamentales et Fruitières à Reproduction Asexuée* – CIOPORA), яка брала активну участь у формуванні та прийнятті першої редакції Акту Конвенції UPOV, вносить пропозиції щодо удосконалення проблемних статей її чинної редакції.

Інформацію про розвиток законодавства з питань охорони прав на сорти рослин у всіх країнах, кваліфіковані пояснення щодо редакції статей Акту Конвенції 1991 року, забезпечення захисту прав осіб, що виводять та розмножують нові різновиди, можна одержати на сайті Адміністративної ради UPOV (<https://www.upov.int/portal/index.html.en>).

Першим законом незалежної України у сфері інтелектуальної власності був Закон «Про охорону прав на сорти рослин» № 3116-ХІІ від 21.04.1993 року, що відповідає принципам, закладеним Актом Конвенції 1978 року. Це дозволило Україні 03.10.1995 р. стати повноправним 29-им членом UPOV згідно з рішенням XI надзвичайної Сесії Ради UPOV від 22.04.1994 р. про можливість приєднання України до зазначеного Акту [7; 8].

До Акту Конвенції UPOV 1991 р. (далі – Акт Конвенції) Україна приєдналась у 2006 р. Країною-членом цього Акту Україна є з 19.01.2007 р. [9; 10].

Виходячи з п. «іі» ч. 1 ст. 3 Акту Конвенції, починаючи з 19.01.2012 р. Україна мала забезпечити правову охорону **всіх без винятку родів і видів рослин, що існують на Землі**.

Цю вимогу не виконано, оскільки адміністративною реформою 2011 року було ліквідовано Державну службу з охорони прав на сорти рослин, а її функції було покладено на Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України (Держветфітослужбу), на базі якої у вересні 2014 року було утворено Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужбу). Через зазначені адміністративні реформи в Україні фактично було припинено правову охорону сортів рослин та зв'язок держави з UPOV та його країнами-членами, оскільки постійного представника України в Адміністративній Раді UPOV, який затверджувався Указом Президента України, протягом 2011–2019 років не було.

Пунктом 11 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства соціальної політики України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів» від 16.10.2012 р. № 5462-VI внесені зміни до Закону «Про охорону прав на сорти рослин», згідно з якими Мінагрополітики одночасно визначено компетентним та уповноваженим органом у сфері охорони прав на сорти рослин, відповідно до абз. 11 його ст. 8 Мінагрополітики «здійснює міжнародне співробітництво у сфері правової охорони сортів рослин і представляє інтереси України з питань охорони прав на сорти рослин у міжнародних організаціях».

За відсутності офіційного представника в Адміністративній Раді, Україна була позбавлена доступу до документів обмеженого доступу, що розглядаються на засіданнях Ради, оскільки згідно з п.2 документу UPOV/INF/20/1, доступ до документів обмеженого доступу здійснюється тільки за допомогою пароля, що видається представнику та заступнику кожного члена Союзу в Раді [11].

Для врегулювання цієї проблеми, Указом Президента України «Про представника України і його заступника у Раді Міжнародного союзу по охороні нових сортів рослин» від 17.05.2019 р. № 248/2019 таким представником

було призначено завідувача сектору охорони прав на сорти рослин управління рослинництва, насінництва, садівництва та виноградарства Департаменту аграрної політики та сільського господарства Мінагрополітики, а його заступником – директора Українського інституту експертизи сортів рослин, який у 2011 році був державним секретарем Мінагрополітики та головою комісії по ліквідації Державної служби з охорони прав на сорти рослин. Завідувач сектору охорони прав на сорти рослин Мінагрополітики на даний момент перебуває у декретній відпустці, тому Україну в Адміністративній Раді UPOV одноосібно представляє директор Українського інституту експертизи сортів рослин, що є порушенням вимог ч. 7 ст. 9 чинної редакції Закону України «Про охорону прав на сорти рослин», згідно з абз. 6 якої експертний заклад не має бути уповноважений представляти інтереси України з питань охорони прав на сорти рослин у міжнародних організаціях.

Виходячи з наведеного, виникає питання, чи взагалі відповідає чинне законодавство України у сфері охорони прав на сорти рослин основоположним принципам Акту Конвенції? Чи враховані всі пропозиції UPOV по удосконаленню національного законодавства?

Насамперед, оскільки згідно зі ст. 3 Акту Конвенції охороняються всі без винятку види і роди рослин, тому, відповідно до ч. 4.1 ст. 4 Міжнародного кодексу номенклатури водоростей, грибів і рослин (кодексу ботанічної номенклатури – ICN) та п. «ві» ст. 1 Конвенції, об'єкт охорони в назві та по тексту Акту Конвенції в перекладі українською мовою та в Законі України «Про охорону прав на сорти рослин» має бути визначений як таксономічний ранг, нижчий за вид і підвид, але вищий за форму, тобто як «різновид (variety)» [12; 13].

Міжнародний кодекс номенклатури культивованих рослин (ICNCP), має сприяти уніфікованості, точності та стабільності у найменуванні сільськогосподарських, лісових і садових рослин Ч. 1.1 ст. 1 ICNCP культивовані рослини можуть бути названі відповідно до ICN, принаймні до рівня роду, виду або різновиду. Але виникає певна словесна колізія. Виходячи з примітки 2 до ч. 2.2 ст. 2 ICNCP слова «variety» в англійській, «variété» у французькій, «variedad» в іспанській використовуються як еквівалент слова «cultivar» (культивований різновид), що узгоджується з визначенням «різновид (variety)» в ICN. Більше того, виходячи з примітки 4 до ч. 2.2 ст. 2 ICNCP чітко визначає саме цим словом для позначення різновидів рослин, що є об'єктами правової охорони згідно з Актом Конвенції.

Україна, як кандидат в члени ЄС, в національному законодавстві має замінити слово «сорт» на слово «різновид» як еквівалент слова «variety» в англійській, «variété» у французькій, «variedad» в іспанській мовах, що є мовами міжнародними [14].

Згідно з абз. 2 п. «iv» ст. 1 Акту Конвенції, селекціонером є особа, яка вивела або виявила та розвинула різновид рослин. Документом UPOV/EXN/BRD/1 дані чіткі пояснення, що такою особою може бути як фізична, так і юридична особа. Відповідно до Конвенції UPOV немає обмежень щодо того, хто може стати селекціонером. Селекціонером може бути, наприклад, садівник-любитель, фермер, науковець, інститут рослинництва або підприємство, що спеціалізується на рослинництві [15].

Що стосується словосполучення «виявила та розвинула», то виявлення різновиду може бути лише початковим кроком у процесі виведення нового різновиду. Просте виявлення різновиду не дасть особі, що його виявила, права на отримання права селекціонера. Розвиток рослин виявленого різновиду необхідний для того, щоб зазначена особа мала право на отримання права селекціонера за вкладеною інтелектуальну працю в його удосконалення. Існуючий в природі різновид, який був виявлений і роз-

множений цією особою без змін, не матиме права на охорону, а особа, яка його тільки виявила, не може одержати право селекціонера.

Виходячи з п. 8 документу C(Extr.)/19/2, певною мірою ускладнювала тлумачення певних дефініцій використовуваної мови. «*Obtenteur*» (від франц. *obtenir* – досягти успіху в досягненні результату, виробництві чого-небудь) означає особу, яка досягає результату, зокрема в ході випробувань або досліджень рослин певного виду. Англійською мовою цей термін наведений як «Breeder». Але «Breeding» у строгому сенсі означає процес, що включає статеве розмноження рослин як джерело мінливості, але в практичному розумінні, діяльність, пов'язана з виведенням та розмноженням нових рослин є набагато ширшою і включає, зокрема, відбір рослин у межах уже існуючих джерел їх мінливості. Тому фахівці UPOV вважають, що французьке слово «*Obtenteur*» краще б було перекласти англійською мовою як «Plant Improver» – «поліпшувач рослин», а не як «Plant Breeder», що дослівно перекладається як «розмножувач рослин» (з урахуванням згаданого вище застереження, що «покращення» не є умовою охорони) [16].

Некоректний український переклад слова «discovered» як «винайшов», дозволяє багатьом фахівцям у сфері інтелектуальної власності стверджувати, що новий різновид рослин є винаходом.

Слід зазначити, що тлумачні словники англійської мови слово «*invent*» визначають як «створювати чи проєктувати те, чого раніше не існувало».

Слово «discovery», пов'язується з діяльністю селекціонера з виявлення серед існуючих рослин певного виду спонтанні їх мутації, що змінюють їх характеристики, зовнішні ознаки, які можуть стати основою виведення нового різновиду. Виходячи з абз. 3 п. «vi» ст. 1 Акту Конвенції новий різновид має відрізнятися від існуючих рослин «ступенем прояву, принаймні однієї із зазначених ознак».

Згідно з п. «v» ст. 1 Акту Конвенції, будь-яке право селекціонера надається тільки селекціонеру (в англійській редакції Акту Конвенції застосовано слово «*Breeder*», що є розмножувачем, а не селекціонером рослини нового різновиду!). Але, виходячи з абз. 2 ст. 1 Закону «Про охорону прав на сорти рослин», право на подання заявки на сорт та інші права мають належати тільки селекціонеру. Як зазначено вище такою особою може бути як фізична, так і юридична особа.

Законом «Про охорону прав на сорти рослин» чітко не визначено форму та умови цивільно-правового договору, що має укладатися між автором-селекціонером і роботодавцем стосовно набуття останнім права подавати заявку на сорт рослини, виведеної автором, набувати ексклюзивні (тобто як виняток із загального права) майнових прав на сорт (права розпоряджатися його оригінальним матеріалом для розмноження, забезпечувати зберігання цього матеріалу, характерних ознак і властивостей рослин сорту, наведених в його описі, надавати суб'єктам насінництва, акредитованим в установленому порядку, право на виробництво репродукційного насіння з оригінального шляхом вирощування з нього рослин сорту з дотриманням рекомендацій володільця патенту на сорт та його автора (авторів) щодо вирощування цих рослин, а також право на реалізацію репродукційного насіння нового сорту суб'єктам господарювання, що виробляють з нього відповідну рослинну сировину, яким державою надано ліцензію на провадження господарської діяльності, пов'язаної з виробництвом такої рослинної сировини).

Регламентом ЄС № 2100/94 визначено, якщо особа, що виводить новий різновид, є найманим працівником, порядок набуття майнового права на цей різновид має встановлюватися відповідно до національного права, застосованого до трудових відносин, за яких новий різновид був виведений або виявлений і поліпшений.

Враховуючи норми, визначені ст. 429 і 430 Цивільного кодексу України, набути майнове право інтелектуальної власності на сорт роботодавець і автор, замовник і виконавець договору замовлення можуть тільки спільно, у разі, якщо інше не визначено договором, укладеним між ними, але чітко не визначено форму та вид такого договору.

Виходячи з наведеного, Законом «Про охорону прав на сорти рослин» порушено вимоги ст. 2 Акту Конвенції.

Внаслідок зазначеного, норми, запроваджені цим Законом, мають бути визнані недійсними, а відповідно до його ст. 4 та ст. 10 Цивільного кодексу України для набуття і здійснення прав селекціонера та забезпечення їх захисту мають бути застосовані норми Акту Конвенції.

Наведене у п. «vi» ст. 1 Акту Конвенції поняття «комбінація генотипів (*combination of genotypes*)», внесене на вимогу держав, що є лідерами у сфері біотехнологічної діяльності, стосується не сортів, одержаних методом селекції (відбору), а пов'язується з видами рослин, одержаних методами внутрішньо видової та міжвидової гібридизації, шляхом виявлення природної мутації рослин, індукування штучної мутації рослин за допомогою спеціального методу (застосування радіаційного опромінення, отруйних для рослин хімікатів тощо), методом генної інженерії тощо.

Слід зазначити, що більше ніж 90% патентів на конструкції генів, що можуть бути «вмонтовані» в ДНК трансгенних рослин, належать чотирьом великим транснаціональним корпораціям BASF, Bayer/Monsanto, ChemChina-Syngenta та Corteva Agriscience, які наразі володіють правами на понад дві третини світового продажу насіння, зокрема насіння ГМ рослин, а також є виробниками і контролюють світовий ринок сільськогосподарських хімікатів.

Слід зазначити, що ChemChina-Syngenta належить державному підприємству Китаю China National Chemical Corp, яке у 2017 році придбало швейцарський бізнес Syngenta Group із насіння та добрив. Тобто, Китай на даний момент має суттєвий вплив на світовий ринок насіння та хімікатів.

Відповідні положення Директиви Європейського парламенту і Ради ЄС № 2009/41/ЄС від 6 травня 2009 р. про використання генно модифікованих мікроорганізмів у замкненій системі, Регламенту Європейського Парламенту і Ради ЄС № 1946/2003 від 15 липня 2003 р. про транскордонні перевезення генно модифікованих організмів мали бути транспоновані до законодавчих актів України протягом трьох років з дня набрання чинності Угодою про асоціацію, укладеною між Україною та ЄС у 2014 році. Ніяких кроків в цьому напрямі не здійснено.

Питанням правової охорони біотехнологічних винаходів, велика кількість яких пов'язана з використанням штамів мікроорганізмів і культур тканин рослин і тварин, присвячена Директива 98/44/ЄС Європейського Парламенту і Ради ЄС від 6 липня 1998 року про правову охорону біотехнологічних винаходів.

Але завдання, які надавалися Урядом України щодо транспонування до Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» норм цієї Директиви протягом 2006–2010 років Державному департаменту інтелектуальної власності, Міністерству освіти і науки та Міністерству юстиції до цього часу не виконані, тому відомостей про заявки та патенти України на аналогічні генні конструкції вищезазначених ТНК, у Реєстрі заявок та Реєстрі патентів на винаходи України не містяться.

Наведене у ч. 1 ст. 14 Акту Конвенції поняття «*propagating material* – матеріал для розмноження» рослин нових різновидів, в українському законодавстві перекладається по-різному. Так, в Акті Конвенції це поняття наводиться як «розмножувальний матеріал», у Законі України «Про охорону прав на сорти рослин» – «посадковий матеріал», а в Законі «Про насіння і садивний мате-

ріал» від 26 грудня 2002 р. № 411-IV, що безпосередньо має врегульовувати питання виробництва, сертифікації, зберігання з метою продажу або іншого маркетингу матеріалу для розмноження рослин зареєстрованих різновидів, застосовуються два різних за змістом поняття «насіння» і «садивний матеріал». Але наведені вище поняття не є тотожними, тому, внаслідок їх розбіжності, виникають проблеми із правозастосуванням норм указаних законодавчих актів.

Пояснення щодо правильного застосування поняття «*propagating material*» – матеріал, призначений для розмноження, відтворення рослин., чітко викладені в документі UPOV/EXN/PPM/1, якого слід дотримуватися при формуванні норм національного законодавства. Матеріал для розмноження включає репродуктивний і вегетативний матеріал для розмноження, а саме: *насіння, бульби, бульбоцибулини, цибулини, коренеплоди, живці, частини кореневищ або інші частини рослин, включаючи матеріал, отриманий in vitro (в пробірці)*. [17]

Є ще одна лінгвістична колізія щодо перекладу англійського словосполучення «*harvested material*», наведеного у ч. 3 ст. 14 Акту Конвенції. Українською мовою його перекладено як «рослинний матеріал». Це є досить вільний переклад, оскільки слово «*harvested*» означає збирати урожай, тому більш правильним перекладом слів «*harvested material*» буде «зібраний матеріал», а не матеріал «рослинний». Наведене чітко пояснено фахівцями Адміністративної Ради [18].

Законом «Про охорону прав на сорти рослин» (ч. 1 ст. 17) визначено, що сорт не виводиться, а *створюється* «у зв'язку з виконанням трудового договору чи договору про створення за замовленням з роботодавцем з використанням ноу-хау останнього». Наведене суперечить положенням абз. 2 п. «ві» ст. 1 Акту Конвенції, ст. 11 Регламенту Ради ЄС від 27 липня 1994 р. № 2100/94 про права на різновиди рослин Співтовариства [19].

Що розуміється під «ноу-хау роботодавця», жодна стаття цього Закону не надає пояснень.

Враховуючи наведене, насамперед слід пояснити, в чому полягає різниця між «введенням, виявленням і поліпшенням сорту рослин» та «створенням» чого-небудь.

Виводити сорт означає вирощувати рослини певного виду, поліпшуючи їх так, що вони набувають нових характерних ознак і властивостей. Ця робота супроводжується копінгом тривалим пошуком і підбором вихідних рослин та відбором похідних рослин з найкращими якісними характеристиками. Факт набуття рослинами певного виду нових ознак і властивостей дозволяє стверджувати про введення нового сорту рослини конкретного роду і виду на основі застосування селекціонером знань щодо їх генетики. Виявляти новий, невідомий раніше різновид рослини означає, що селекціонер шукаючи, знаходить рослину певного виду у природі, якісні характеристики якої значно кращі, ніж у інших рослин цього виду. Поліпшувати сорт означає, що селекціонер шляхом тривалого вирощування знайдених ним у природі рослин шляхом копінгкої праці робить їх більш досконалими, покращує їх якісні характеристики, забезпечує стабільність і стійкість цих характеристик для можливості їх спадкування похідними рослинами та забезпечувати правову охорону як нового сорту. Ця робота виконується з метою максимального задоволення потреб людей у відповідній рослинній сировині, продукції її переробки належної якості протягом строку чинності правової охорони нового сорту. Створювати щось означає давати існування чому-небудь новому; винаходити, виробляти, що-небудь нове, раніше невідоме

З наведеного випливає, що дієслово «створювати» некоректно застосовувати до появи нового сорту рослини, що фактично є рослиною відомого роду і виду, який існує

у природі, але в результаті мутацій порівняно з іншими рослинами цього виду має відмінні ознаки, але не є новим видом рослини. Тобто, про абсолютну новизну рослини сорту, як про абсолютну новизну винаходу, йтися не може, тому що це буде не зовсім коректним по відношенню до інших різновидів рослин, що належать також до цього виду і роду.

Договір-замовлення у відповідності з яким має бути введений (а не створений) новий сорт, згідно з Цивільним кодексом України є цивільно-правовим договором зобов'язального права. Тобто, укладаючи такий договір замовник нового сорту вправі вимагати від виконавця замовлення (тобто селекціонера) передання йому всього створеного за замовленням відповідно до укладеного договору, а оскільки замовником фінансується виконання замовлення, він має право вимагати набуття виключно ним майнових прав на результат виконання договору замовлення (тобто права володіти тим, що одержано згідно з цим договором, дозволяти або забороняти його використання, перешкоджати неправомірному використанню, у разі коли таке буде погоджено замовником і виконавцем та визначено умовами договору). З наведеного випливає абсолютна нелогічність встановленої Законом «Про охорону прав на сорти рослин» норми ч. 1 ст. 17, оскільки згідно з Актом Конвенції нові різновиди рослин виявляються або виводяться, а не створюються селекціонером, та її повна невідповідність наведеному в абз. 22 ст. 1 цього Закону визначенню особи роботодавця, згідно з якою роботодавець наймає селекціонера на підставі укладеного з ним трудового договору, а не договору-замовлення. В ст. 1 Акту Конвенції йдеться про можливість роботодавця доручити селекціонеру вивести сорт, а не замовити його створення. Документом TG/1/3, який встановлює порядок проведення експертизи різновидів на відмінність, однорідність і стабільність, не передбачає проведення експертизи на допуск до поширення [19].

Норма ст. 19-1 Закону є нелогічною, оскільки «поширювати сорти рослин», тобто виробляти та реалізовувати їх матеріал для розмноження згідно з Порядком проведення атестації суб'єктів господарювання на право виробництва та реалізації насіння і садивного матеріалу, Положенням про Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу, затверджені наказом Мініагрополітики № 115 від 20.02.2013 р., мають право тільки особи, занесені до реєстру виробників, а не будь-які особи, тому ця стаття, норми якої порушують встановлений порядок атестації суб'єктів господарювання, має бути вилучена із Закону.

Статтями 53–60 Регламенту № 2100/94 визначено порядок проведення експертизи заявок про надання права на різновиди рослин ЄС, що поділяється на експертизу формальну, експертизу по суті та експертизу технологічну. Перші два види експертизи проводяться Бюро по різновидах рослин ЄС (далі – Бюро), а технологічна експертиза провадиться компетентними відомствами або відомством як мінімум в одній з держав-членів ЄС. У разі відповідності заявочних матеріалів на сорт рослини встановленим вимогам, що визначається під час проведення перших двох видів експертиз, Бюро має організувати проведення технологічної експертизи (польові випробування рослин нового різновиду на відмінність, однорідність і стабільність), що має провадитися компетентними відомствами або відомством як мінімум однієї з держав-членів ЄС, наділеними такими повноваженнями Адміністративною радою UPOV (далі – експертна установа). Експертна установа провадить технологічну експертизу (випробування) шляхом вирощування рослин заявленого різновиду чи здійснення будь-яких інших необхідних для цього випробувань. Для указаних цілей Бюро має визначити, в якій кількості і якій якості має бути наданий експертній установі оригінальний матеріал для розмноження рослин різновиду та контр-

ольні зразки таких рослин. Проведення випробування на відмінність, однорідність і стабільність рослин нового різновиду має відповідати тестовим посібникам, виданим Адміністративною радою UPOV, та відповідним інструкціям, прийнятими Бюро.

Адміністративною радою UPOV розроблено докладний набір загальних принципів для проведення експертизи більш ніж 170 видів і родів рослин на предмет наявності у них таких ознак, як відмінність, однорідність та стабільність, а також прийнято конкретні рекомендації щодо випробування біля 300 родів і видів рослин. Ці нормативні документи Адміністративна рада UPOV постійно уточнює і поширює їх дію на все більшу кількість родів і видів. Застосування зазначених документів не обмежується правовою охороною нових різновидів рослин, а охоплює також інші сфери, зокрема ведення національних реєстрів різновидів рослин, сертифікацію їх матеріалу для розмнож [20].

Частина 1 ст. 14 Акту Конвенції щодо обсягу права селекціонера передбачає такі операції з матеріалом для розмноження різновиду, як пропонування для продажу; продаж чи інший маркетинг; експорт та імпорт, що не може тлумачитися як «поширення». Тобто, набуття майнового права на поширення сорту, що не передбачено ні Актом Конвенції, ні Регламентом ЄС № 2100/94, свідомо введено як норму Закону, щоб мати можливість одержувати та неконтрольовано використовувати кошти, нібито за експертизу сортів рослин на допуск до поширення.

Наведене посвідчується і тим, що з моменту запровадження цієї норми Закону неодноразово змінювався перелік родів і видів рослин, сорти яких підлягають державному випробуванню в експертному закладі з метою визначення їх придатності для поширення в Україні.

Згідно з п. «г» ч. 4 ст. 27 і ч. 1 ст. 29 Закону право визначати роди і види сортів рослин, які допущені до поширення в Україні, має Уповноважений орган, тобто Мінагрополітики. А це означає, що на законодавчому рівні фактично встановлені законні підстави для свавілля Уповноваженого органу щодо визначення родів і видів рослин, сорти яких підлягають експертизі на придатність до поширення в Україні.

В ЄС передбачено зовсім інший порядок надання правової охорони новому різновиду рослини. Згідно зі ст. 62 Регламенту № 2100/94 у разі коли Бюро визначило, що результати експертизи достатні для винесення рішення за заявкою і не існує перешкоди відповідно до ст. 59 (надходження письмового заперечення проти надання права на новий різновид його заявнику) та ст. 61 (наявність підстав, за якими Бюро має відхилити заявку щодо надання такого права), воно приймає рішення про надання права на новий різновид з доданням до зазначеного рішення опису цього різновиду. Відповідно до ст. 54 Регламенту № 2100/94 одночасно з винесенням рішення заявнику видається свідоцтво (certificate) про охорону прав на зазначений різновид. *Сертифікат* є документом, що посвідчує відповідність рослин зареєстрованого різновиду характерним ознакам і властивостям, наведеним в його описі, а насамперед ідентифікує особу, що є заявником цього різновиду рослин та її право розпоряджатися ним, зберігати та реалізовувати його розмножувальний (насінневий) матеріал

З наведеного випливає, що норма, визначена ч. 2 ст. 39 Закону «Про охорону прав на сорти рослин», суперечить нормам, визначеним ст. 14 Акту Конвенції та ст. 13 Регламенту № 2100/94. Це є наслідком того, що абз. 2 ст. 1 зазначеного Закону селекціонером визначено тільки автора сорту.

Згідно з ч. 1 ст. 424 та ч. 1 ст. 487 Цивільного кодексу України, ч. 1 ст. 39 Закону виключне право дозволяти або забороняти використання сорту, перешкоджати його неправомірному використанню належить володільцю

патенту, яким, виходячи з практики селекційної діяльності в Україні, як правило, є роботодавець автора-селекціонера. Таким чином автор-селекціонер фактично позбавлений права, визначеного п. «б» ч. 1 ст. 14 Акту Конвенції, згідно з яким він «має право обумовлювати наадання свого дозволу певними вимогами чи обмеженнями». З наведеного випливає, що Закон «Про охорону прав на сорти рослин» не забезпечує виконання п. «б» ч. 1 ст. 14 Акту Конвенції UPOV1991 р, та ст. 2 цього Акту щодо набуття та захисту прав селекціонера.

Питання щодо поступлення права на різновид рослини ЄС врегульовано ст. 23 Регламенту № 2100/94, відповідно до якої таке право може бути передано в розпорядження одному або кільком правонаступникам, але лише тим, хто задовольняє умовам, встановленим ст. 12 і 82 Регламенту № 2100/94. Договір про поступлення права на новий різновид має укладатися у письмовій формі і бути підписаний його сторонами, за винятком випадків, коли поступлення права на цей різновид випливає з рішення суду або інших актів, що стосуються завершення судового провадження. В інших випадках поступлення права на новий різновид вважається недійсним.

Всупереч положенням Акту Конвенції та Регламенту № 2100/94, абз. 6 ст. 1 Закону «Про охорону прав на сорти рослин» введено особу – «власника майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту», тобто особу, «якій належить впродовж визначеного цим Законом строку і засвідчене свідоцтвом про державну реєстрацію сорту майнове право інтелектуальної власності на поширення сорту», хоча скрізь по тексті Закону слова «власник сорту» і «власник прав» скасовано і замінено словами «володільць патенту». Положення ст. 39-1 Закону суперечать нормі ст. 18 Акту Конвенції, що має назву «Заходи, які регулюють комерційну діяльність» і згідно з якою право селекціонера «не залежить від будь-яких заходів, яких Договірна Сторона вживає на своїй території для регулювання виробництва, сертифікації та продажу матеріалу для розмноження різновиду або імпорту чи експорту такого матеріалу. За будь-яких обставин, такі заходи не впливають на застосування положень цієї Конвенції».

На підставі ч. 2 ст. 40 Закону, володільць патенту має право «заповісти свої майнові права на сорт у спадщину». Враховуючи, що ст. 17 Закону встановлено право роботодавця, тобто юридичної особи, на подання заявки на сорт та одержання патенту на нього, в ч. 2 ст. 40 має бути зазначено, що право заповідати свої майнові права на сорт належить тільки фізичній особі – авторові-селекціонерові. Але в Законі про таке ніде не йдеться. Роботодавець, який уклав із селекціонером трудовий договір або договір-замовлення на виведення нового сорту, є лише володільцем патенту на сорт, і підстав для набуття права заповідати майнові права на сорт, набуті на підставі договору, укладеного з його автором, роботодавець, його правонаступники, а також спадкоємці роботодавця бути не можуть.

Відповідно до ст. 83 Регламенту № 2100/94 за офіційні дії, визначені цим Регламентом, до Бюро по правах на різновиди рослин ЄС має бути сплачено відповідне мито, у тому числі мито, що сплачується разом з поданням заявки, яке покриває витрати на такі юридично значимі дії, як проведення формальної експертизи матеріалів заявки, експертизи заявочних матеріалів по суті, експертизи найменування різновиду рослини, винесення рішення про видачу або відмову у видачі документу, що посвідчує набуття права на різновид рослини, публікацію відповідної інформації про нього. Більш докладну інформацію про порядок сплати відповідного мита наведено у Регламенті Комісії ЄС № 1238/95, але положення цих Регламентів під час визначення нових розмірів зборів при внесенні постановою Кабінету Міністрів України від 15.07.2022 р. № 798 змін до Порядку сплати зборів за дії, пов'язані з охороною прав на сорти рослин, ні Кабінетом

Міністрів, ні Мінагрополіти та Міністерством юстиції України враховані не були.

З аналізу критеріїв заборони поширення сортів рослин в Україні, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 р. № 918, впливає, що придатність сорту для поширення в Україні полягає у встановленні його відповідності критеріям відмінності, однорідності та стабільності, що згідно з п. «г» ч. 4 ст. 27 Закону здійснюється піл час проведення кваліфікаційної експертизи, яку згідно з ч. 3 ст. 25 Закону визначено як кваліфікаційну (технічну) експертизу. Виходячи з наведеного, сорти рослин не потребують проведення додаткової експертизи (випробування). Тобто, запровадження додаткової експертизи з метою встановлення придатності сортів для поширення в Україні, є додатковим обмеженням права селекціонера, що суперечить Акту Конвенції та Регламенту

Запровадження Законом норми щодо набуття майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту, перш за все спрямовано на збільшення кількості та обсягу зборів, які накопичуються на рахунках Уповноваженого органу. Наведене впливає зі ст. 42 Закону, яка послідовно описує процедуру сплати зборів. Виникає питання, чому в жодній статті Закону не йдеться про порядок визначення розміру винагороди автору-селекціонеру за використання виведеного ним сорту, її нарахування та виплати, як це чітко прописано щодо порядку сплати зборів на рахунки Уповноваженого органу.

Слід зазначити, що словники англійської мови пропонують застосувати для перекладу українського слова «поширення» англійське слово «propagation», суттю якого є розмноження, виведення екземплярів рослин природним шляхом з батьківських форм, що не відповідає суті поняття «поширення», визначеного українським законодавцем. Інше тлумачення слова «propagation» пов'язується з розповсюдженням інформації, особливо упередженої або такої, що вводить в оману.

Згідно з п. 2 постанови Кабінету Міністрів від 19.08.2002 р. № 1183 «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» було встановлено, що «винагорода автору за створення сорту визначається в розмірі не менше ніж 5 відсотків загальної суми коштів, отриманих роботодавцем (власником сорту) за використання сорту (на час використання сорту), а щодо сортів деревних і чагарникових рослин та винограду – не менше ніж 8 відсотків». Згідно з абз. 2 п. 2 цієї постанови встановлено, що у разі коли «авторів сорту декілька, винагорода розподіляється між ними відповідно до укладеної між ними угоди». Але ні Законом, ні цією постановою не визначено форму (письмова чи усна), структуру такої угоди, порядку нарахування винагороди кожному співавторові залежно від його творчого вкладу у новий сорт. Крім того, у п. 1 йдеться про винагороду за створення сорту, а не за його виведення або виявлення. Виходячи з абз. 3 п. 2, виплата винагороди «бюджетними установами здійснюється у межах коштів, отриманих ними за використання сорту, від власних надходжень за реалізацію посадкового матеріалу цього сорту». Як свідчить практика, роботодавці не надають авторам сортів доступу до цивільно-правових договорів про надання права на використання їх матеріалу для розмноження, а тим більше до бухгалтерських документів щодо надходження коштів за такими договорами. Крім того, Актом Конвенції UPOV 1991 року, Законом «Про насіння і садивний матеріал» не передбачено такого поняття, як «посадковий матеріал» Тобто, беззаперечно можна стверджувати, що автори позбавлені можливості перевірити правильність нарахування їм винагороди, а це означає що Законом і постановою порушуються основні принципи Акту Конвенції UPOV 1991 року.

Обсяги зборів за дії, пов'язані з охороною прав на сорти рослин постановою Кабінету Міністрів від 15.07.2022 р.

№ 798 визначені однакові для всіх категорій їх платників. Але, згідно з ч. 1 ст. 3 Угоди TRIPS «Кожний Член надає громадянам інших Членів режим не менш сприятливий, ніж той, який він надає своїм підданним щодо охорони інтелектуальної власності» [21].

Слід зазначити, що «не менш сприятливий режим» в оплаті зборів за вчинення дій, пов'язаних з набуттям прав на сорти рослин, не може ґрунтуватися на встановленні абсолютно однакових сум платежів для заявників з країн, як з низьким рівнем валового доходу на душу населення, так і з високим, з таких причин. Існуючий рівень валового доходу на душу населення в Україні, низький рівень доходу в країнах Африки, Азії, Південної Америки, що є країнами походження переважної кількості культурних рослин і в основі національного генофонду мають споріднені з ними дикі форми рослин, що є основою поліпшення характеристик нових різновидів, нижчий у 7–25 разів, ніж в економічно сталих країнах.

Згідно з ч. 3 ст. 56 Закону збори мають сплачуватися до державного бюджету. Але відповідно до ч. 3 і 4 п. 5 Порядку сплати зазначених зборів, кошти від них, що сплачуються у національній або іноземній валюті, зараховуються на рахунки експертного закладу, тобто Українського інституту експертизи сортів рослин.

Необґрунтоване збільшення постановою Кабінету Міністрів розміру зборів за дії, пов'язані з охороною пра на сорти рослин, , знищення матеріально-технічної бази наукових установ селекційного профілю, зменшення кількості співробітників цих установ внаслідок їх вимушеного переміщення в інші регіони України та за її межі, суттєве зменшення в 2022 році обсягів фінансування селекційних програм є свідомим створенням загрози національній безпеці України, оскільки вже на даний момент кількість патентів на сорти рослин належить іноземним заявникам. Збільшення розміру зборів неодмінно призведе до відмови заявників з бюджетних наукових установ України підтримувати чинність патентів, внаслідок чого припиниться використання сортів рослин вітчизняної селекції, а на їх заміну прийдуть іноземні сорти (що вже відбувається), які не завжди відповідають вимогам і потребам українських фермерів та споживачів кінцевої рослинної продукції. Значене є, насамперед, загрозою продовольчій безпеці України, її залежності від постачальників іноземного насіння, зокрема насіння транснаціональних насінневих компаній. Стосовно зазначеного законодавець передбачив у Законі спрощену процедуру реєстрації різновидів рослин США та ЄС без дотримання конвенційного пріоритету щодо їх реєстрації, тобто захистити інтереси транснаціональних компаній, а не інтереси громадян України.

У зв'язку із зменшенням обсягів фінансування з державного бюджету наукових селекційних установ, обмеження фінансових можливостей фізичних осіб – авторів-селекціонерів, суттєво зменшилась кількість заявок на вітчизняні сорти через неможливість своєчасно вносити платежі за експертизу заявок та підтримання чинності патентів на сорти рослин. Тому Порядок сплати зборів за дії, пов'язані з охороною прав на сорти рослин, постановою Кабінету Міністрів від 09.04.2008 р. № 331 було доповнено п. 4-1, згідно з яким розмір зборів для неприбуткових установ та організацій, що фінансуються з державного бюджету, було визначено в обсязі 10% від встановленого розміру, а за підтримання чинності патенту на сорт рослин та майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту – в обсязі 5%. Але, без належного обґрунтування п. 5 Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів № 798, розмір відповідних зборів встановлені у розмірі 40 і 20 відсотків загального розміру зборів (тобто збільшено у чотири рази). Зазначене зведе нанівець селекційну роботу в Україні.

Слід звернути увагу на європейський досвід. У більшості європейських країн фермери, які засівають понад

20 га власними репродукціями оригінального насіння, сплачують роялті в розмірі 50% від вартості вирощеного або реалізованого насіння. А сам насінневий сегмент працює за чітко встановленими в ЄС правилами. Зокрема у Франції контроль за насінництвом здійснює не лише Міністерство сільського господарства і служби дотичні до нього, а й Міністерство екології і природних ресурсів, Міністерство економіки та розвитку, а також SICASOV (Societe Cooperative d'Interet Collectif Agricole des Selectionneurs Obtenteurs de Varietes vegetales), створена за ініціативою сільськогосподарських кооперативів та селекціонерів у 1947 році, без якої сьогодні не можна уявити насінницьку сферу Франції.

SICASOV забезпечує отримання роялті за використання фермерами матеріалу для розмноження різновидів рослин, що є передумовою для появи і постачання нових різновидів для сільгоспвиробництва відповідно до потреб держави та фермерів. На даний момент SICASOV опікується 4700 різновидів рослин та захищає права 1200 володільців права інтелектуальної власності на них. Засновниками SICASOV є селекційні приватні компанії, які працюють у Франції (і не тільки французькі) з державним Національним інститутом сільськогосподарських досліджень Франції (Institut national de la recherche agronomique – INRA). SICASOV має філіал в Італії. За відносно невеликого штату (лише 20 постійних працівників) SICASOV щороку збирає до 100 млн євро роялті, з яких 5 млн витрачається на обслуговування самої організації, що фактично є посередником між фермерами та селекціонерами, надаючи першим новітні селекційні розробки, а другим – справедливую оплату за їх інтелектуальну власність [22].

Враховуючи, що набув чинності Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 № 5203-VI, слід визначитися, що є адміністративною послугою, за яку має сплачуватися адміністративний збір, а не державне мито.

Під «митом» розуміється податок, що сплачується за перевезення товарів через митний кордон, а «збір» є платежом за відповідні адміністративні дії. Виходячи з ч. 3 ст. 11 зазначеного Закону, розмір плати (адміністративного збору) за надання таких послуг і порядок справляння цього збору має визначитися законом з урахуванням соціального та економічного значення конкретної послуги.

Відповідно до п. «д» ч. 6 ст. 20 Закону України «Про адміністративні послуги» Мінагрополітики мало внести проекти законів про перелік адміністративних послуг, пов'язаних з охороною прав на сорти рослин та розмір кожного адміністративного збору за їх надання, а також щодо внесення змін до відповідних законодавчих актів України.

Виникає питання, чому відповідно до ч. 5 Прикінцевих положень Закону України № 2986-III до пп. «у» п. 6 ст. 3 Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито» від 21.01.1993 р. № 7-93 скасовано мито за видачу патенту на сорт у розмірі одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, тобто 17 грн., а замість нього запроваджено сплату державного мита за реєстрацію права на сорт у такому ж розмірі. Відповідь на це питання надає Порядок сплати зборів, затверджені постановою Кабінету Міністрів № 798.

Підтримання чинності патенту не передбачає проведення додаткових випробувань зареєстрованих сортів, тому абсолютно не зрозуміло, чому в геометричній прогресії збільшується розмір збору за підтримання чинності майнових прав інтелектуальної власності на сорт (чинності патенту), за що вже у перший рік потрібно сплатити 1612 грн. і далі за кожний рік розмір збору збільшується у геометричній прогресії. За підтримання чинності майнових прав інтелектуальної власності на поширення сорту з першого року потрібно вже сплачувати протягом першого – п'ятого років 1740 грн., шостого – десятого –

5200 грн., одинадцятого – п'ятнадцятого – 6960 грн., за шістнадцятого і кожний наступний рік до кінця чинності зазначеного майнового права – 8700 грн.

Виходячи з наведеного, Законом, відповідними постановами Кабінету Міністрів та наказами Мінагрополітики створено корупційні схеми щодо накопичення на рахунках Українського інституту експертизи сортів рослин неконтрольованих потоків зборів в національній та іноземній валюті, а також умови для перекачування коштів з державного бюджету на рахунок указанного Інституту експертизи та умови для знищення української селекції та експансії матеріалу для розмноження іноземних сортів, за який потрібно розраховуватися іноземною валютою, але якість якого не перевершує якості вітчизняних сортів, більшість яких є генною основою сортів іноземної селекції.

На законодавчому рівні в Україні не існує офіційно визначеного поняття «фермер». Зокрема, Законом України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. № 973-IV запроваджено лише поняття «фермерське господарство» та встановлено, хто може бути його членом. Але це поняття не відповідає поняттю «фермер», що застосовується міжнародним, зокрема європейським законодавством з охорони прав на різновиди рослин Співтовариства.

До того ж, виникає питання, чи є фермерами особи, визначені Законами України «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 р. № 742-IV: та «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14.02.1992 р. № 2114-XII? Жодна стаття зазначених законів не надає відповіді на це питання.

Після прийняття у 1961 році Конвенції UPOV, законодавство з охорони нових різновидів рослин країн світу розвивалося в напрямку захисту права інтелектуальної власності на нові різновиди рослин та комерційні інтереси щодо них селекціонерів, що завдало значної шкоди багатьом фермерам, які були позбавлені можливості вільно відтворювати та продавати матеріал для розмноження різновидів рослин, зазначених у каталозі (дорогий підхід, який потребує матеріальних ресурсів, недоступних для сімейних, малих та середніх фермерів).

Найбільш поширений догмат сталінізму про більшу ефективність великих агропідприємств (колгоспів, підприємств яких в наш час є агрохолдинги) порівняно з невеликими сімейними фермами капіталістичної Європи, досить переконливо спростований хибністю аграрної політики більшовицької тоталітарної Росії, яка селян позбавила права на землю, права використовувати вирощену рослину продукцію, тобто перетворила їх у рабів та довела до голодного виснаження.

Запорука успішності агропромисловості економічно розвинутої Західної Європи ґрунтується на сімейних фермах (індивідуальна власність на землю, знаряддя праці та врожай, одержаний для членів родини та для продажу залишків). Кількість таких ферм в Західній Європі становить 85% всіх агропідприємств. Вони обробляють 68% земель сільськогосподарського призначення (проти 25% у країнах Східної Європи) та вирощують 71% аграрної продукції держав-членів ЄС. Цю політику за основу свого розвитку також взяла Польща, в якій налічується 1,3 млн. сімейних ферм, урожайність більшості рослинної аграрної продукції яких є у 1,5–2 рази вищою, ніж в Україні, Уряд якої зосередився на латифундистах-агрохолдингах, а не на підтримці сімейних ферм.

У всіх без винятку країнах Західної Європи здійснюється потужна державна програма підтримки сімейних ферм, захист економічних інтересів дрібних орендарів землі на протидію захисту інтересів землевласників-латифундистів у країнах Східної Європи. Регуляцію сільського господарства країн Західної Європи спрямовано на запобігання утворенню великих корпоративних землеволодін і збереженню родинного характеру власності. Основною перевагою європейських сімейних ферм є висока врожай-

ність. Ретельний обробіток родиною власної землі забезпечує кращий результат, ніж обробіток великої кількості землі найманими працівниками [25].

Крім того, в 1993 році в Монсі, Бельгія, 182 організаціями фермерів з 81 країн Європи, Північної, Латинської та Центральної Америки, Азії та Африки, засновано міжнародну організацію фермерів *La Via Campesina* (з іспанськ: буквально «шлях селян»), яка об'єднує 200 мільйонів членів (насамперед сімейних ферм), виступає за стійке сільське господарство на основі таких ферм. Утворення цієї організації є наслідком негативної реакції мільйонів селян, малих і середніх фермерів, сільськогосподарських робітників на підписання Угоди Світової організації торгівлі про сільське господарство та права інтелектуальної власності, пов'язані з торгівлею (TRIPS), яка зосереджена на захисті прав та економічних інтересів транснаціональних компаній, а не на забезпеченні права людей на доступ до здорової їжі.

La Via Campesina тепер визнана головною дійовою особою в дебатах про продовольство та сільське господарство, захищає дрібне стійке сільське господарство як спосіб просування соціальної справедливості та гідності селян і сімейних ферм, гарантує, що права на використання та управління землями, територіями, водою, насінням, худобою та біорізноманіттям перебувають у руках тих, хто виробляє продукти харчування, а не корпоративного сектору. Її почули такі інституції, як ФАО та Рада ООН з прав людини, вона широко визнана серед інших соціальних рухів від місцевого до глобального рівня, ініціювала запровадження терміну «продовольчий суверенітет», що означає право людей на здорову їжу, вироблену екологічно чистими методами, а також право країн визначати власні системи харчування та ведення сільського господарства, право захищати своїх місцевих виробників (зокрема сімейні ферми) від дешевого імпорту аграрної продукції та контролювати власне виробництво продуктів харчування [26].

З наведеного випливає, що на європейському та міжнародному рівнях, на відміну від України, надається суттєва підтримка фермам сімейного типу.

Термін «продовольча безпека» спрямований на забезпечення продовольством всіх будь-якими засобами, будь то місцеве виробництво чи глобальний імпорт, тобто більше зосереджений на інтересах великих транснаціональних компаній.

Протоколи дипломатичної конференції з перегляду Міжнародної конвенції про охорону нових сортів рослин (Женева, 4–19 березня 1991 р.) свідчать про те, що принцип «привілею фермера», визначений ч. 2 ст. 15 Акту Конвенції та ч. 3 ст. 14 Регламенту № 2100/94, поширюється тільки на сімейні ферми, які виробляють продукцію переважно для власного споживання [27].

Виходячи з ч. 3 ст. 47 Закону в Україні «привілей фермера» іпоширено на будь-яку особу (тобто резидентів і нерезидентів України), на мале господарство, а не на суб'єкта господарювання – фермера, що є суттєвим порушенням вимог зазначених Акту Конвенції, Регламенту та дипломатичної конференції.

Рекомендації зазначеної дипломатичної конференції, які стосуються застосування норм його ч. 3 ст. 15, звертали увагу держав-членів UPOV на те, що не слід поширювати практику, яку зазвичай називають «привілей фермера», в секторах землеробства та садівництва, в яких такий привілей не є звичною практикою на території заінтересованої держави-члена UPOV. Тобто ця норма не є обов'язковою, а має застосовуватися у разі виникнення для фермера форс-мажорних обставин.

Ініціаторами внесення змін до Закону «Про охорону прав на сорти рослин» ці рекомендації повністю проігноровано, оскільки представники України не надали жодних пропозицій щодо привілею, що поширюється лише на

родинні ферми та продукцію, що вирощується для власного споживання родиною фермера. висловили ніяких пропозицій щодо визначення поняття «фермер» та делегації.

Абсурдною є також норма п. «в» ч. 3 ст. 47 Закону, якою всупереч вимогам ст. 114 Регламенту № 2100/94 введено обмеження розміру земельної ділянки фермера і встановлено, що під власником малого господарства «слід розуміти власника господарства, що вирощує зібраний матеріал на площі, яка не перевищує площу, необхідну для виробництва 92 тонн зернових». Але, для різних зон, різних типів ґрунтів, видів зернових, що вирощуються в різних зонах, розмір такого господарства буде істотно відрізнятися, урожайність зернових буде змінюватися залежно від погодних умов, що насамперед буде суттєво впливати на право селекціонера відстоювати в суді свої права та інтереси у разі їх порушення «будь-якою особою».

Порядок проведення атестації суб'єктів господарювання на право виробництва та реалізації насіння і садивного матеріалу, Положення про Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу, затверджених наказом Мінагрополітики від 20.02.2013 р. № 115, скасовано наказом Мінагрополітики від 16.12.2016 р. № 543, що позбавило можливості фермерів офіційно бути визначеними суб'єктами насінництва та розсадництва, а селекціонерів позбавило можливості контролювати процес виробництва та використання матеріалу для розмноження їх сортів рослин.

Висновки. Проведений аналіз відповідності норм Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» нормам Міжнародної конвенції з охорони нових різновидів рослин та Регламенту Ради (ЄС) № 2100/94 від 27 липня 1994 року про права на різновиди рослин Співтовариства дає підстави вважати, що українське законодавство у сфері охорони прав на сорти рослин є недостатньо гармонізованим з нормами міжнародного, зокрема європейського законодавства. Особливо це стосується таких питань:

- визначення таких термінів як автор сорту та селекціонер, особливо в частині виведення або виявлення сорту, права на подання заявки на сорт та права на продаж його матеріалу для розмноження;
- невідповідність нормам Акту Конвенції 1991 року та Регламенту Ради (ЄС) № 2100/94 термінологічного визначення «майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту рослин, оскільки «поширення» не є об'єктом матеріальним, а глумачні словники української та англійської мови українське слово «поширення» та англійське «propagation» пов'язують з розповсюдженням інформації, в не рослин різновиду;
- невідповідність положенням Конвенції щодо різновидів усіх родів і видів рослин таких об'єктів правової охорони, як клон (більшість плодкових, ягідних та декоративних рослин є результатом самоклонування), поауляція, гібрид першого покоління (може йтися тільки про насіння першого покоління);
- встановлення порядку подання заявок на реєстрацію в Україні різновидів рослин, зареєстрованих в США та ЄС, без доотримання конвенційного пріоритету, що є обмеженням прав українських заявників різновидів рослин;
- проведення додаткової експертизи заявки на сорт рослин з метою визначення його придатності для «поширення» в Україні, що є додатковим обмеженням прав суб'єктів селекції та насінництва;
- мотивування визнання майнового права власника сорту недійсним та підстави для анулювання прав власника сорту;
- суттєвого збільшення плати за реєстрацію прав на сорт рослин під час воєнного стану, повномасштабного вторгнення військ РФ в Україну, знищення генофонду рослин українського генотипу та матеріально-технічної бази селекційних установ на окупованих територіях;
- норми щодо захисту прав селекціонерів, «привілею фермера» потребують врегулювання у відповідності

з основоположними принципами UPOV та Європейського Співтовариства у цій сфері.

Виходячи з наведеного, чинні редакції Законів України «Про охорону прав на сорти рослин», «Про насіння і садивний матеріал», нормативно-правових актів у цій сфері потребують ретельного опрацювання у відповідності з рекомендаціями та поясненнями Адміністративної Ради UPOV, а норми щодо

захисту прав селекціонерів потребують врегулювання у відповідності з основоположними принципами UPOV та Європейського Співтовариства у цій сфері. Враховуючи, що Україні наданий статус кандидата в члени ЄС, зазначені питання є актуальними і мають бути нагально вирішені з метою виконання зобов'язань держави згідно з договором про асоціацію, укладеним ще у 2014 році з Європейським Союзом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Luther Burbank. *The Training Of The Human Plant*. New York: The Century Co, 1907. P. 3. URL: <https://www.loc.gov/item/07015628/> (дата звернення: 05.10.2023 р.).
2. Peter H. Raven, Ray F. Evert, Susan E. Eichhorn. *Biology of Plants*. New York: W.H. Freeman & Co Ltd, 2012. 880 pages.
3. Genetic resource and biodiversity for food and agriculture. *Treasure for the future*. Food and Agriculture Organization of the United Nations. 25.02.2015. URL: <http://www.fao.org/resources/infographics/infographics-details/en/c/174199/> (дата звернення: 10.10.2023 р.).
4. World Charter for Nature. United Nations. 37th General Assembly session. 48th plenary meeting. Resolution A/RES/37/7. 28 October 1982. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/39295> (дата звернення: 10.10.2023 р.).
5. Про ратифікацію Конвенції про охорону біологічного різноманіття: Закон України від 29 листопада 1994 р. № 257/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.10.2023 р.).
6. International Convention for the Protection of New Varieties of Plants of December 2, 1961, as Revised at Geneva on November 10, 1972, and on October 23, 1978, on March 19, 1991 // UPOV Publication №221 (E). Geneva. 1997. 24 p. URL: https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/treaties/en/upov/trt_upov_3.pdf (дата звернення: 10.10.2023 р.).
7. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 21.04.1993 р. № 3116-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12#Text> (дата звернення: 15.10.2023 р.).
8. Про приєднання України до Міжнародної конвенції по охороні нових сортів рослин: Закон України від 02.06.1995 № 209/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.10.2023 р.).
9. Про приєднання України до Міжнародної конвенції з охорони нових сортів рослин: Закон України від 02.08.2006 № 60-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60-16#Text> (дата звернення: 15.10.2023 р.).
10. UPOV (2006) Notification № 101 International Convention for the Protection of New Varieties of Plants. Accession by Ukraine to the 1991 Act. December 19. URL: https://www.wipo.int/treaties/en/notifications/upov/treaty_upov_101.html (дата звернення: 12.10.2023 р.).
11. UPOV/INF/20/1 (2012) RULES GOVERNING ACCESS TO UPOV DOCUMENTS adopted by the Council at its forty-sixth ordinary session on November 1. URL: https://www.upov.int/edocs/infdocs/en/upov_inf_20.pdf (дата звернення: 12.10.2023 р.).
12. UPOV/EXN/VAR/1. (2010) EXPLANATORY NOTES ON THE DEFINITION OF VARIETY UNDER THE 1991 ACT OF THE UPOV CONVENTION adopted by the Council at its forty-fourth ordinary session on October 21. URL: https://www.upov.int/edocs/expdocs/en/upov_exp_var.pdf (дата звернення: 10.10.2023 р.).
13. Turland, N.J.; et al., eds. *International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants (ISN)* – Glashütten: International Association for Plant Taxonomy. 27.06.2018. URL: <https://www.iapt-taxon.org/nomen/main.php> (дата звернення: 10.10.2023 р.).
14. Brickell, C.D.; et al., eds. *International Code of Nomenclature for Cultivated Plants (ICNCP)*. Scripta Horticulturae. 2016. № 18. 190 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/315443888_International_Code_of_Nomenclature_for_Cultivated_Plants (дата звернення: 15.10.2023 р.).
15. UPOV/EXN/BRD/1 (2013) EXPLANATORY NOTES ON THE DEFINITION OF BREEDER UNDER THE 1991 ACT OF THE UPOV CONVENTION adopted by the Council at its forty-seventh ordinary session on October 24. URL: https://www.upov.int/edocs/infdocs/en/upov_inf_exp_5.pdf (дата звернення: 15.10.2023 р.).
16. C(Extr.)/19/2 (2002) Nineteenth Extraordinary Session Geneva, April 19. REVISION OF DOCUMENT C(EXTR.)/19/2* THE NOTION OF BREEDER AND COMMON KNOWLEDGE Document prepared by the Office of the Union URL: https://www.wipo.int/meetings/zh/doc_details.jsp?doc_id=14045 (дата звернення: 10.10.2023 р.).
17. UPOV/EXN/PPM/1. (2017) EXPLANATORY NOTES ON PROPAGATING MATERIAL UNDER THE UPOV CONVENTION DOCUMENT adopted by the Council at its thirty-fourth extraordinary session on April 6. URL: https://www.upov.int/edocs/expdocs/en/upov_exp_ppm.pdf (дата звернення: 15.10.2023 р.).
18. UPOV/EXN/HRV/1. (2013) EXPLANATORY NOTES ON ACTS IN RESPECT OF HARVESTED MATERIAL UNDER THE 1991 ACT OF THE UPOV CONVENTION adopted by the Council at its forty-seventh ordinary session on October 24. URL: https://www.upov.int/edocs/expdocs/en/upov_exp_hrv.pdf (дата звернення: 05.10.2023 р.).
19. (Commission Regulation (EC) № 1768/95 of 24 July 1995 implementing rules on the agricultural exemption provided for in Article 14 (3) of Council Regulation (EC) № 2100/94 on Community plant variety rights) OJ L 173, 25.7.1995, p. 14–21. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31995R1768> (дата звернення: 05.10.2023 р.).
20. UPOV (2002) General introduction to the examination of distinctness, uniformity and stability and the development of harmonized descriptions of new varieties of plants, TG 1/3, International Union for the Protection of New Varieties of Plants, 19 April. URL: http://www.upov.int/en/publications/tg-rom/tg001/tg_1_3.pdf (дата звернення: 05.10.2023 р.).
21. Test Guidelines. Total: 303. – English Index. URL: <http://www.upov.int/en/publications/tg-rom/index.html> (дата звернення: 05.10.2023 р.).
22. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights / The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations (1999). *The Legal Texts / WTO Publications*. – Cambridge, UK: Cambridge University Press. p. 323. URL: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/legal_texts_e.htm (дата звернення: 05.10.2023 р.).
23. Повчитися у лідерів: Франція, роль сертифікації і роєлі у розвитку насінництва. *Agravery.com*. 27.04.2018: веб-сайт. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/povcitisa-u-lideriv-francija-rol-sertifikacii-i-roalti-u-rozvitku-nasinnictva> (дата звернення: 05.10.2023 р.).
24. Маркитаненко С. Ефективні фермери чи неефективні агрохолдинги? *Latifundist.com*, 22.03.2018: веб-сайт. URL: <https://latifundist.com/193-efektivn-fermeri-chi-neeftivn-agroholdingi> (дата звернення: 10.10.2023 р.).
25. La Via Campesina: International Peasant's Movement. Organisation. 09.02.2011. URL: <http://viacampesina.org/en/index.php/organisation-mainmenu-44> (дата звернення: 05.10.2023 р.).
26. UPOV (1992) Records of the diplomatic conference for the revision of the International Convention for the Protection of New Varieties of Plants (Geneva, March 4 to 19, 1991) / UPOV Publication № 346 (E). Geneva. 569 p. URL: https://www.upov.int/meetings/en/doc_details.jsp?meeting_id=1881&doc_id=286020 (дата звернення: 05.10.2023 р.).
27. Глухівський Л.І. Особливості змін законодавства з охорони прав на сорти рослин у зв'язку з набранням чинності Цивільним кодексом України. *Насінництво*. 2004. № 9. С. 18–20.
28. Глухівський Л. Національне законодавство з охорони прав на сорти рослин у контексті міжнародного законодавства. *Інтелектуальна власність*. 2002. № 9. С. 3–9.
29. Глухівський Л. І. Про відповідність національного законодавства з охорони прав на сорти рослин Міжнародній конвенції з охорони нових сортів рослин. *Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин*. 2005. № 1. С. 109–120.

30. Капіца Ю. М., Хоменко І. І. Підвищення у 2022 році в 4–20 разів зборів для бюджетних установ за дії, пов'язані з охороною прав на сорти рослин, та загрози безпеці України в аграрній сфері. *Створення, охорона, захист і комерціалізація об'єктів права інтелектуальної власності* : збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 26 квітня. 2023 р. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. С. 26–32.

31. Коцюбальська О. Що змінить новий закон про охорону прав на сорти рослин? *Пропозиція. Головний журнал з питань агробізнесу*. 06.08.2020. Веб-сайт. URL: <https://propozitsiya.com/ua/shcho-zminyt-novyy-zakon-pro-ohoronu-prav-na-sorty-roslyn> (дата звернення: 05.10.2023 р.).

32. Пічкур О.В. Правова охорона селекційних досягнень у рослинництві: монографія. К.: ПП «Авакадо», 2006. 804 с.